

નળાખ્યાન

૫૭૩

નળાખ્યાન.

પ્રેમાનંદ કૃત્ય

(૧-૬૧૫ લીટી.)

(હાલ રૂઝના માસમાં તથા છઠ્ઠા ધોરણના
વિદ્યાર્થિઓને સાર.)

૧૬

૪૮

મુંબઈ.

બામણે પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ.

સને ૧૮૭૩

કીમત ચાર આના.

૫૦૩

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

અનુક્રમાંક ૫૦૩ કિંમત

ગ્રંથનામ ભગવદ્ગીતા

વર્ગીક

નળાખ્યાન.

કડવું ૧ લું. રાગ કેદારો.

શંભુ-સુતનું ધ્યાનજ કરું, સરસ્વતીને પ્રણામજ કરું;
આદરું, રૂડો નૈપદનાથ રે.

ઢાળી

નૈપદરાયની કહું કથા, પુણ્યસ્થાન જો રાય;
વૈશંપાયન વાણી વદે, આર્ણિકપર્વ મહિમાય.
રાજ્ય હારી ગયા પાંડવ, સ્વાતિક-વન મોઝાર; ૫
એકલો આર્જુન ગયો કૈલાશે, આરાધ્યા ત્રિપુરાર.
પશુપતાકા પશુપતિયે આપ્યું, પછિ ગયો સુરલોક;
આર્જુની નહીં જરા, જ્યાં નહીં સંકટ ને શોક.
સુધિજિર રાજા અતિ દુઃખ પામે, ઉપનો ઉરમાં ક્લેશ;
એ પારથ નહિ આવ્યો, કીધો ક્યાંઈ પ્રવેશ. ૧૦
સમ એક તાપસ આવ્યો, વૃહદશ એવું નામ;
પૂજા કરી ચરણે નમ્યા, તેને આપ્યો વસવા ઢામ.
વાત કરતા ત્યાં રહ્યા, કુંતિસુત કને રૂષિરાય;
રાતે રાતે વારા કરતા, પાંડવ ચાંપે પાય.
તેણે સમે સુધિજિર બેઠા, તળાંસવાને ચરણ; ૧૫

તે સમે અર્જુન સાંભર્યોને, ભરાયું અંતઃકરણ.
 ધર્મરાયને રૂપિ પૂછે, જળે ભિંજ્યા પગ મારા;
 શું દુઃખ છે સત્યવાદી રાજા, નેત્રે વહે જળધારા.
 ધર્મ કહે સાંભળિયે સ્વામી, ઉઠી ગયો અર્જુન;
 દુઃખ ધણું સાલે રૂઢમાં, મારે કરંછું રદન. ૨૦

ભીમસેનનિ પાસે જોડું, માયું દાતણ પાણી;
 ખડખડતો જાય રીસચડાત્રી, મોટું વૃક્ષ આપે આણી.
 પ્રાતસામગ્રી નિકુળ પાસે, કદાપી જો માગી;
 પહોર દીવસ ચઢિ જાય, એટલી કરે વરણાળી.
 સહદેવને જો કામ ખતાવું, તો મનમાં આણે રોષ; ૨૫
 મધ્યાહ્ને ધરમાંથી નિસરે, જોતો જોતો જોષ.
 દક્ષિણ દિશાએ જોગણી છે, હું જાઉં તો દુઃખ પામું;
 પૂર્વ દિશાએ પરવરું તો, અંદ્રમાનું ધર સામું.
 એવી રીતી જણે ભાઈની, મેંતો નવ રહેવાય;
 દૂપદીને મોકલું તો, હરણ કરિ ડો જાય. ૩૦

વણ માગ્યે વેળાયે આપે, જે જોઈયે તે આણી
 ફળ જળ લેછ મુખ આગળ મુકે, તે તો ગાંજીવપાણી.
 તેના ગુણ મને નથી વીસરતા, રહ્યો છું રૂઢે રાખી
 સુખ સંતોષ વિના છું સૂનો, હું તો પારથ પાખી.
 નિઘ્રાસ મૂકી ધર્મ પૂછે, કહોને વૃહદ્વ ૩ખી; ૩૫
 વન વિષે વીજોગ પડિયો; હું સરખો ડોઘ દુખી.
 રાજ્યાસન ધન ભવન રિધ સિધ, સર્વે એઠા હારી;
 એવું ડોઘને થયું હથે જે, વીગ પહોચી ભાચી.

(૩)

બહદ્દશ વળતા બોલિયા, તમે શે આણે વેરાય;
 નળરાજા દુખ પામિયો, નથિ તેનો સોમો ભાગ. ૪૦
 રૂપ બળ ધન રાજ્ય જોતાં, ન મળે તેહ સમાન;
 અનેક દુખ તેના જેવું હોણું, ભાગવશે રાજાન.
 ભિમક-કુમારી નળની નારી, શું કહું રૂપ વખાણી,
 તે રાણીને વનમાં છાંડી, જ્યાં નહિ અન્ન કળ પાણી.
 દાસી રૂપ ધરું દમયંતી, કુખડું થયું નળ-ગાત્ર; ૪૫
 તેના દુખ આગળ જીવિશિર, તમારું દુખ હોણું માત્ર.
 કર જોડીને ધર્મ પૂછે, કહો મને રૂપિરાય;
 નળ દુખ પામ્યો અતિ ઘણું, તો શું કારણ કહેવાય.
 કોણ દેશનો રાજા કહાવે, ક્યમ પરણ્યો દમયંતી;
 તે નારીને નળે કેમ છાંડી, કાં મૂકી ભમયંતી. ૫૦
 ઉત્પત્તિ કહો નળ દમયંતીની, અથ ઇતીની કથાય;
 દુષ્પિયાનું દુખ સાંભળતામાં, ભાગે મનનિ વ્યથાય.

ઉત્તરો.

વ્યથા ભાગે મનવણી, નળ દમયંતીનું કથાન;
 વપ્ર પ્રેમાનંદ વદે, રાય નળવણું આખ્યાન રે.

કડવું ૨ જી. રાગ ગોડીનીદેશી.

બહદ્દશ વાણી ઉચરે, રાય બુધિશિર અવણે ધરે; ૫૫
 નૈષદ નામે દેશ વિશાળ, રાજ્ય કરે શ્રીરસેન ભુપાળ.
 તેને સુરસેન બાંધતજન, તે બનેને અકેકો તન;
 રૂપે પૂરજા જેવો કામ, નળ પુરૂર બેઠિનાં નામ.
 નળને આપ્યું રાજ્યાસન, પિતા કાકો બેઠુ ગયા વન;
 રાજ્ય ચલાવે નળ મહામતી, પુરૂર કીયો સેનાપતી. ૬૦

દેશે દેશ જીત્યા કરિ ખ્યાત, શત્રુ માત્ર પમાડ્યા શાંત;
 ભૂપતિ સરવે નળને ભળે, નજ પુષ્કરે કીધો દિગવિજે.
 પ્રજા સુખે ઉઘાડે ખાર, નકરે ચોરી ચોર અખાર;
 સત્યે યગને કીધો સાધ્ય, પુરમાં કોને ન વ્યાપે વ્યાધ્ય.
 કનકે ભરિયા બહુ કોઠાર, જેવું ધન તેવો દાતાર; ૬૫
 જનચકનાં દરિદ્ર કાપિયાં, નળે મુખ્ય માગ્યાં આપિયાં.
 ભિક્ષુક કહે ભણું નળનું રાજ્ય, દરિદ્ર ગયાં આજાઈ દાઝ;
 કીર્તિ થઈ નળની વિસ્તારી, જેમ સૂરજના પસરે કીર્ણ.
 પુણ્યસ્થાનક ધરાવ્યું નામ, વૈભવ કીધું ખાધું ગામ;
 ઘેર ઘેર યાચે હરિ કીર્તન, એકાદશી વ્રત કરે હરિજન. ૭૦
 આરે વરણ પાળે નિજધર્મ, ધ્યાયે દેવ વ્યાપક પરિવ્રજ;
 નળે લીધો એવો નેમ, માગ્યાં દાન આપે કરિ પ્રેમ.
 કોય આવે મસ્તક માગનાર, તે આપતાં ન લગાડે વાર;
 ઉત્તર પૂરવ દક્ષિણ દશ, નળ રાજ્યનો વાધ્યો જશ.
 ત્યારે પુષ્કરને થઈ અદેખાઈ, મુજથકી વાધ્યો પિત્રાઈ; ૭૫
 નળને નમે પ્રજા સમસ્ત, એ આગળ હું પામ્યો અસ્ત.
 એમ જાણી આણ્યો વૈરાગ, વનમાં ગયો ધર કીધું ત્યાગ;
 નળનો વાળ્યો તે નવ વાળ્યો, દારણ વનમાં પોતે પાળ્યો.
 જઈ સેવ્યું પર્વતનું શૃંગ, તળે વહેછે નિર્મળ ગંગ;
 શય્યાનું કીધું સિંહાસન, પત્રનું છત્ર ધરે રાજ્યન. ૮૦
 માનસિ રાજ્ય માડ્યું વનતણું, કોકિલા ગાન કરેછે ઘણું;
 અશ્વથ્ય અથ મારે આંગણે, દ્રુમ પ્રતિહાર ઉભા ખારણે.
 જુડ હસ્તી પૃથવી પરસંગ, એ રાજ્ય માઈ નવ યાચે ભંગ;

(૫)

કો લુટવા નવ આવી ચડે, ઉઘાડે બાર ખાતર નવ પડે.
 એણિપેરે માંડયું રાજ્યાસન, અચ્ચાજતે વશ કીધું મન; ૮૫
 વૃહદ્વ કહે કથા એટલે રહી, નળરાજન શું કરતો તહીં.
 જ્યારે પુરુષર ઉઠી વનમાં ગયો, ભાઈ વિના ભૂપ એકલો થયો;
 નિષકંટક રાજ્ય એકલો કરે, ધર્મ આણુ નળરાયની કરે.
 માગાં મોકલે દેશદેશના ભૂપ, નળ જોવરાવે કન્યાનું રૂપ;
 શરીર કુળમાં કાઢે ખોડ, કહે નળ મુજ સરખી નહિ જોડ. ૯૦
 બનિશ લક્ષણ હોય સંપૂર્ણ, તે કન્યાનું કરે પાણી ગ્રહણ;
 એમ કરતાં ગયા બહુ દન, એવે આવ્યા નારદ મુનિજન.

વળણ.

નારદમુની પધારિયા, શુણુ યુધિષ્ઠિર ભૂપાળ;
 વીણાપાણિયે નળતાણું, કેમ કીધું વેનિશાળરે.

કડવું ૩ જી. રાગ રામચીની દેશી.

એણિ પેરે ખાલ્યા વૃહદ્વ વાણીજી, નળઘેર આવ્યા વીણા-
 પાણીજી; ૮૫
 વીરસેન-મુતે દીધું માનજી, અર્ધ પાદે પૂજ્યા મુની ભગવાનજી.

ઢાળ.

પૂજ્યા નારદ આદર આણી, મનમાં આણી પ્રેમ;
 અન્યો અન્યે એ સમે, પૂછયું કુશળ સેમ.
 રાજ્ય સુનુ દેખી નળનું, નારદજી વળી પૂછે;
 પટરાણી દિસતાં નથી તે, કહો ને કારણ શું છે. ૧૦૦
 આસન બેસવું નારિ વિણ, તેના મોટા દોષ;
 પ્રતિઉત્તર વિચારિ ખાલ્યા, આણિ મનમાં શોષ.

નળ કહે તમે પ્રભાવતીના, પુત્ર વીણાધારી ;
 બાણુતા હશે જે અજ્ઞાનમે, કહિં નિર્મિ મારે નારી.
 સમદ્રીપ નવખંડમાં, છે કન્યા કોણ કોટ ; ૧૦૫
 હું વરં એવી નવ મળે, છે કન્યાની ખોટ.
 જહાં કૂળ ત્યાં રૂપ નહિ, રૂપ તહાં નહિ આલ્ય ;
 બનિશ લક્ષણ પૂરણ હોયતો, હું વરં તતકાળ.
 દેવરૂપી એમ ઉચરે જે, એમ ન કીજે ભૂપ ;
 તારા સરખું નવ મળે, શામાતણું સ્વરૂપ. ૧૧૦
 એક કન્યા અલોકિક છે, વેદ જેને વરણે ;
 તે ધંદ્રને ધણે નહીં તો, તુજને ક્યાંથી વરણે.
 નળ કહે હો મહા મુગ્ધી, તે કન્યાનું કોણુ નામ ;
 કોણુ રાયત્રી દીકરી ને, કોણુ તેનું ગામ.
 નારદ કહે સકળ દેશમધ્યે, ઉત્તમ વિદર્ભદેશ ; ૧૧૫
 ત્યાંનું રૂડું રાજ્ય કરેછે, ભીમક નામ નરેશ.
 તેને ત્યાં એક તારણી, વજ્રરાવતી નિદાન ;
 પુણ્ય દાન ધણું કર્યાં પશુ, પેટ નહિ સંતાન.
 એવે સમે એક દમન નામે, આવિયો તાપસ ;
 પુત્ર કીધી તેહણી, ને જમાડ્યા ખરસ. ૧૨૦
 ધણા દહાડાની ગઈ કુધા, ને પામિયો સંતાન ;
 ત્રિકાળ-માનિયે જાણિયો, રાણીને વંદા-દાપ.
 તે પૂછિને કીધું ખરં, નિશ્ચે નહીં સંતાન ;
 કરણા કરીને આપિયું, ત્યાં રાણીને વરદાન.
 તણુ કુવર ને એક પુત્રી, હશે રૂપ-ઉદામ ; ૧૨૫
 એધાણુ રામે એટલું, જે મારે નામે નામ.

એવું કહિને રૂપીજી વળિ, પામ્યા અંતરધ્યાન;
 કેટલેક દિવસે આવીયાં, તે રાણીને સંતાન.
 દમન દંતુ દુરદ દમયંતી, નામ તેહનાં ધરિયાં;
 હરખ પામ્યો ભૂપતી ને, બાળક ચાર ઉછરિયાં. ૧૩૦
 દમયંતી જે દીકરી, મુખ વરણવી નવ જાય;
 અંગતણી તો ઉપમા નળ, કશીયે નવ અપાય.

વળણ.

ઉપમા કશી અપાય નહિ, એમ બોલ્યા વેણુધારી;
 નળ કહે નારદને તેનું, રૂપ કહો વિસ્તારી રે.
 કડવું ડ થું. રાગ રામઝી.
 નારદનાં વચન શુભી, બોલ્યો નૈષદનો ધણી;
 ભીમકતણી, કુવરી, કહો કેવી છે પૂટી. ૧૩૫

ઢાળ.

પૂટી કેવી દમયંતી છે, કહો તેનું વખાણ;
 કહે નારદ તમે સાંભળો, વિરસેન-સૂત સુખાણ.
 ગૂણુ આલ્ય ને આતુરી, અદ્ભુત સુંદર વેષ;
 તેને હું શું વરણવું, વરણવી ન શકે શેષ. ૧૪૦
 ખુદિ પ્રમાણે માનગીનું, કશું વરણન;
 જ્યમ સાગરમાંથી ચાંચ જળગી, ભરે પક્ષીજન.
 દમયંતીનો ચોટલો, દેખી અતી સોહાગ;
 અભિમાન મૂકી લજ્જા આણી, પાતાળ પેઢા નાગ.
 ભીમક-સુતાનુ વદન સુધાકર, દેખીને શોભાય;
 અંદ્રમા તો ક્ષોણુ પામી, આભમાં સંતાય; ૧૪૫

સૃષ્ટિ કરતાં 'શ્રક્ષાજીએ, ભરૂં તેજનું પાત્ર;
 તે તેજનું પ્રજાપતિએ ધડ્યું, દમયંતીનું ગાત્ર.
 તેમાંથી કાંઈ શેષ વાધ્યું, ઘડતાં એરો પડિયો;
 'શ્રક્ષાએ એકઠું કરીને, તેનો અંદ્રમા ધડિયો. ૧૫૦
 નળ કહે નારદને, એ વપ્પાણુ ભાવ ન પહોતો;
 દમયંતી હગણુ અવતરી, અંદ્ર પહેલો નહોતો.
 નારદ કહે 'શ્રક્ષાજીએ, સહ પેહેલી ધડીને રાખી;
 પણ પૃથિવમાં અવતારિ નહિ, ભરથાર એવા પાખી.
 વિરંમિયે વૈદર્ભ નાંખી, ઉદય હવડે પાખી; ૧૫૫
 તે જો અહિયાં અવતરી, તો નિર્મ્યો હશે કો સ્વામી.
 નળ કહે આગળ વિસ્તારો, એ ભેદ મેં સાંભળિયો;
 અંદ્ર પેહેલી અતુરો, સંદેહ મનનો ટળિયો.
 નારદ કહે સાંભળો રાજ, મીન ને મધુકર;
 નેત્ર ભૂકુટી દેખિને, જળ કમળ કીધાં ધર. ૧૬૦
 નાસિકા વેસર દેખીને, કળાધર ને કીર;
 તેણે અરણ્ય પર્યંત સેવિયા, ધારી શક્યા નહિ ધીર.
 દમયંતીના અધર દેખી, પેટ વેધ્યું પ્રવાળી;
 એ કામગીનો કંઠ સાંભળિ, કોકિલા થઈ કાળી.
 રસના વાણી સાંભળી, સરસ્વતીને આબ્યો વૈરાગ; ૧૬૫
 કુતાગી પોતે રહી, સંસાર કીધો ત્યાગ.
 દત્ત દેખી દાડમ ફાટ્યું, કપોત સંતાડે મહોને;
 તે નાદ કરતો ફરે વનમાં, કહે દુગ્ધ કહું હું કોને.
 દમયંતીના કુચ દેખી, હાથું કુંજરફૂળ;
 તે હોડતા આજંતા હાથી, માથે ધાલે ધૂળ. ૧૭૦

(૯)

હસ્ત-કમળથી કમળ હાથું, જળમાં કાઢું ધર ;

દમયંતીનું ઉદર દેખી, સુકાણું સરૌવર.

વળણ.

સરૌવર સુકાણું સાંભળી, નંજરાય મનમાં રંજ્યા ;

દમયંતીની જાંઘા દેખી, કેળ રહી કાકવંઝા.

કડવું પ મું. રાગ સામેરી.

દમયંતી છે દોષ રહીતા, તેના યુગ્મની ગાઢી ગીતા ; ૧૭૫

નારંદ્ર વાયક એમ બોલે, નહિ ઉપમા તારણીની તોથે ;

દમયંતી દોષ રહીતા, તેના યુગ્મની ગાઢી ગીતા ; ૧૮૬

બેઠા ભિમક-સુતાની કઠી, સિંહને જન વનમાં ધરી ;

હંસને પંચ થણ ચટપટી, આલ્ય ગોરીની આગળ મટી ; દમયંતી.

રામા અંગની રોમાવળી, વનસ્પતિ દેવે મરે છે બળી ; ૧૮૦

તેનાં વસ્ત્ર રહ્યાં જળહળી, દેખી આભમાં પેસે વીજળી ; દમયંતી.

પગ પાનીથી હર્યો અળતો, રહે અમળાને પાગે લળતો ;

નેપુરનો નાદ સાંભળતો, રહે ગાંધર્વનો સાથ બળતો ; દમયંતી.

વરણથી અંપક નવ ભજિયો, માટે મધુકરે તેને તજિયો ;

એવું રૂપ અજ્ઞાએ સજિયું, ખીચું કોઈ નથી નીપજિયું ;

દમયંતી. ૧૮૫

હવે સાગુગાર વાપાણું સોળ, અંજન ચીર હાર તંબોળ ;

ઉડે સુગંધના કલ્પોળ, અંગે અરગળના રોળ ; દમયંતી.

શીસૂત રત્ન રાખડી, શોભે ભરમાં ચૂની જડી ;

ગોદણો રહ્યો અંગશું અડી, કટિમેખળાશું પડે વઢો ;

દમયંતી.

ગળુગ ધ કંઠે નવરંગ, મુગતા-હાર છે એ સંગ; ૧૬૦
 શકે ગિરી કરીને ભંગ, સ્તન મધ્યે વહેછે ગંગ; દમયંતી.
 વાયે ઓઢણી રહિછે ઉડી, ખળકે કંકણ ને કર સૂડી;
 રૂપે રતિતા સંભમે ખૂડી, એવી કોઈ મળે નહિ રૂડી; દમયંતી.
 વાજે નેપુરકેરો ઝણકો, અંગુઠે આશુવરનો ઠણકો;
 અંગુળિયે વીછવાનો રણકો, બોલે મધુર ઝાંઝરિનો ઝણકો;
 દમયંતી. ૧૬૫

જેણે દમયંતી નવ જોઈ, તેણે ઊમર એળે ખોઈ;
 જાણે કાયા કનકની લોઈ, એવિ ખીજી ન જગમાં કોઈ.
 દમયંતી.

જેમ નદીમાં બાગીરથી, તેમ શામામાં સર્વથી;
 તણુ લોકમાં જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢો મથી;
 દમયંતી.

હંદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહેના મનમાં નવ ધરે; ૨૦૦
 અશ્વનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખ્યજી તળે;
 દમયંતી.

જમારથી એ પુતળું અવતરિયું, નાશી માત્રનુ માત્ર ઉતરિયું;
 દમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉદે કરિયું, માટે દમયંતી નામ ધરિયું;
 દમયંતી.

જોગી થઈ તજ્યું હશે સર્વરત, તીર્થ નાહ્યો હશે સગરત;
 ગાળ્યાં હશે હીમાળે અસ્ત, તે ગ્રહશે દમયંતીનો હસ્ત;
 દમયંતી. ૨૦૫

વખાણુ સાંભળિને સમળ, રૂઝિર અટવાયું પણ પળ;
 નારદ પ્રભે બોલ્યો નળ, સ્વામી પરણવાની કહો કળ.
 દમયંતી.

નારદ કહે મારું કહેણુ ન લાગે, હું નવ જાણી તારે માગે;
મને મોહનાં બાણજ વાગે, બ્રહ્મચર્ય વ્રત મારું ભાગે ;
દમયંતી.

એનું કહી પામ્યા અંતરધ્યાન, મોહ પામ્યો નળ રાજન; ૨૧૦
લાગ્યું દમયંતીનું ધ્યાન, કામજ્વર થયો વનિહ સમાન. દમયંતી.
વૈદ મોટા મોટા આવે, વગડાની ઔષધિ લાવે;
તાપ કોઇયે ન શામવે, મંત્રી કહે શું થાશે હવે.

વળણ.

હવે શું થાશે કહે મંત્રી, વિચારેછે મન રે;
નીલાંવસ્ત્ર પહેરી અથ્થે બેસી, નળરાય આલ્યો વન રે. ૨૧૫

કડવું ૬ કું. રાગ વસંત.

અનંગ અનળ તે નળને પ્રગટ્યો, વન ગયો વનિહ સમાવા;
હવે બેઠો ચિંતામાં પેઠો, લાગ્યો આકુળ વ્યાકુળ થાવા.
અનંગ. ટેક.

નીલાં વસ્ત્ર ને નીલો વાગો, મૃગયાનો સણગાર;
અધોર વનમાં રાયે દીકું, માનસરૌવર સાર; અનંગ.
મુભટ સાથે કોય મળે નહિ, એકલો ન પડે ગમ્ય; ૨૨૦
હયથકો હેઠો ઉતરીને, વન જોવા લાગ્યો રમ્ય; અનંગ.
વૃક્ષ વારે ચારોળીનાં, ચંદન ચંપા અનંક;
નાનાવિધતા પુરપને ભારે, વળિ રહ્યાંછે વંક; અનંગ.
મોળરૌ મરડાડ રહ્યો ને, મગી અપરણી ને મરેડી;
આંખલિ આવળ ને અગસ્તિયા એખરા ને અરીઠી;
અનંગ. ૨૨૫.

કદળી થાંભ શામે અતિ સુંદર, સાકર સરખી થેતડી ;
લવિંગ લતા ને લિંચુ લલિત વળી, વિરાજે વૃક્ષ વેતડી ;
અનંગ.

નાળીકેરી નારંગી નૌતમ, નીચાં નમ્યાં બહુ નેત્ર ;
કોફળિ કાલસિ સુંદર દીસે, ખાંચુર ખારેકનાં ક્ષેત્ર ; અનંગ.
ખીપળા ખીપળિ વડ ને ગુતર, દાડમડી ને પાત્રાશ ; ૨૩૦
અથથિ ઉતરી નળરાગ્યે, વન નિરખ્યું ચોપાસ ; અનંગ.
જળ કળ સમળ દેખી નળ હરખ્યો, ઉત્તમ આંખાસાખ ;
આખચિ મિજેરિને મિનિક્યાલા, જૂલે ઝુમખા દ્રાખ ;
અનંગ.

સુંદર કુમુદિનિ સરોવરમાંહે, વાયુ પ્રહારે, નમંતી ;
દેખી અનળ તે ખમણો વ્યાખ્યો, સાંભરી દમયંતી ;
અનંગ. ૨૩૫

શીતળ વાયૂ વન્હી સરખો, લાગે રાયને તત્ર ;
નળ વૃક્ષ છે કદળોનાં તેને, દેતો આનિંગન ; અનંગ.
રંમન ચુંબન કરે કેળને, થડથી મરડી પાડે ;
મુખથી શબ્દ કરે જોમ દોઈ, મોટો મેગળ ત્રાડે ; અનંગ.
એવે સમે બહુ હંસ ત્યાં દીકા, સુવરાગ્યનાં છે અંગ ; ૨૪૦
તે દેખી દમયંતી વીસરી, ટળી ગયો અનંગ ; અનંગ.
નહોતું દીકું તે મેં દીકું, આળ્યો દિશ અનુક્રમી ;
આવિ કનકની જાત પંખીની, ખલાયે ડ્યારે નિરમી ;
એકે હાથ પડે એમાંથી, પાળું પાસે રાખું ;
રમાડું જમાડું એને, દુખ-દહાડા ખોઈ નાંખું ;
અનંગ. ૨૪૫

શર પ્રહાર કરું જો એને, તો એ થાય નિધન;
 ગ્રહણ કરવું જોએ જીવનું, ભૂપ વિમાંસે મન; અનંગ.
 એવે સકળ પંખીનો રાગ, દોઢો પૃથિવી માંય;
 વૃક્ષાણે થડ નીદ્રા કરીને, ઉભોએ એક પાય; અનંગ.
 તેને દેખી નળ મનમાં હરખ્યો, ભેદ કરી પરવરિયો; ૨૫૦
 અંચર ઝોટી અંગ સંકોટી, આસ રંધન કરિયો; અનંગ.
 દ્રુમ થડ પુટે નળ જડ આબ્યો, બેસી આઘો આલ્યો;
 લાંબો કર કરી લઘુ લાઘવીમાં, પંખીનો પગ આલ્યો; અનંગ.

વળણ.

આલ્યો પંખી ઝગઝગી ઉઠ્યો, કિયો નળને અંચ પ્રહાર;
 પછે પોતાની વાણિયે કરીને, કરવા લાગ્યો પોકાર ૨. ૨૫૫

કડવું ૭ મું. રાગ મા૩.

પછે હંમે માંડ્યો વિજાપ, પાપી માણસ ૨;
 શું પ્રગટ્યું માઈ પાપ, પાપી માણસ ૨.
 એ કાળા માથાનો ધણી, પાપી માણસ ૨;
 તેને નિર્દયતા હોય ધણી, પાપી માણસ ૨.
 એતો જીવને હણે તતખેવ, પાપી માણસ ૨; ૨૬૦
 હવે હું મુજો અવશ્યમેવ, પાપી માણસ ૨.
 હું નાંખશે મારી પંખાય, પાપી માણસ ૨;
 મને શેકશે અખોમાંય, પાપી માણસ ૨.
 ટોણ મૂકાવે ફરિ પક્ષ, પાપી માણસ ૨;
 મારે મરવું ને એને ભક્ષ, પાપી માણસ ૨. ૨૬૫
 કાંઈ મુજ સરખું જે રતન, પાપી માણસ ૨;

તેતા ઝેળે થાથે નિધન, પાપી માણસ રે.
 ટળવળિ મરથે મારિ નાર, પાપી માણસ રે;
 તે જીવથે ધોને આધાર, પાપી માણસ રે.
 શ્રદ્ધો નારિયે દોડો નાથ, પાપી માણસ રે; ૨૭૦
 ધાયો સર્વે સ્ત્રીનો સાય, પાપી માણસ રે.
 નળ ઉપર ભમે સ્ત્રી-વૃંદ, પાપી માણસ રે;
 અતિ કરતા લાગી આકૃંદ, પાપી માણસ રે.
 હંસશીયે દીવો શાપ, પાપી માણસ રે;
 તારી સ્ત્રી આમ કરજો વિજાપ, પાપી માણસ રે. ૨૭૫
 હંસ નાગીને કહે વચન, પંખિણિ સાંભળો રે;
 તમે જાઓ સ્વર્ગભુવન, અહિયિ પાછાં વળો રે.
 જે કાંઈ લખ્યું હથે અઘ્ઘાય, પંખિણિ સાંભળો રે
 તે અક્ષર નવ ઘોવાય, અહિયિ પાછાં વળો રે.
 કેમ છુટિયે કર્મેના બંધ, પંખિણિ સાંભળો રે; ૨૮૦
 આપણે એટલો હથે સંબંધ, અહિયિ પાછાં વળો રે.
 જ્યારે આશુચરતું કિધું અમે, પંખિણિ સાંભળો રે;
 મને વારી રાખ્યો નહિ તમે, અહિયિ પાછાં વળો રે.
 આપણે વસતું વૃક્ષે વ્યોમ, પંખિણિ સાંભળો રે;
 મેં નીદ્રા કીધી ભોમ, અહિયિ પાછાં વળો રે. ૨૮૫
 જે કોઈ થાથે સ્થાનકબ્રહ્મ, પંખિણિ સાંભળો રે;
 મારી પેઠે પામથે કષ્ટ, અહિયિ પાછાં વળો રે.
 સહને દેહહું શીખામણ, પંખિણિ સાંભળો રે;
 તમે ધરણિ ન મૂકશો મરાણ, અહિયિ પાછાં વળો રે.

એમ કહેતો ઝિને ભરથાર, પંખિણિ સાંભળો ર; ૨૬૦
 દખિ નળે કિધો વિચાર, અહિયિ પાછાં વળો ર.
 પંખિ સહ પામેછે રાષ, પંખિણિ સાંભળો ર;
 એમાં હુંને દેછે સહ દાષ, અહિયી પાછાં વળો ર.
 તમે હંસ ધરો વિધાસ, પંખિણિ સાંભળો ર;
 હુંતો નહિ કરવાનો નાથ, અહિયિ પાછાં વળો ર. ૨૬૫
 વળણ.

નહિ કરવાનો નાથ હું, એવી વાણી નળે કહી;
 વચન શુણી નળનાં પછે, હંસને વાચા થઇ.

કડવું ૮ મું. રાગે મારૂ.

મનુષ્યની પેરે પંખિ ભોલ્યો, મને મૂકી દો એકવાર;
 પ્રાણુદાન આપે મુજને તો, કાંઇ કશિ ઉપકાર.
 મૂક્ય મને સહ રહન કરેછે, આ મારી સુંઝી; ૩૦૦
 આસના વાસના કરે એમની, આનિશ પુજકને ફરી.
 વચન શુણીને નિરુગય પામ્યો, અથ્વા નહીં હું ચૂક;
 રૂપ ને વાણી બે ગુણુ પુજમાં, મરતાં જગિ નહિ મૂક.
 હંસ કહે વિધાસ આણો, અમો આહ્વાના વાહન.
 આકાશ અવની એક થાય તોય, મિથ્યા નમોહું વચન; ૩૦૫
 નળ કહે હું વિરસેન-સુત છું, નૈષધ મારે ગામ;
 દશપતી ક્ષત્રી હું કેવળ, નળરાજ એવું નામ.
 હુંથી કાંઇ વિચન નહિ થાયે, પ્રાણુતિ પેરે પાળું;
 અમો રાજવંશીને રહું જાગે, તારે બોલું રહિયાળું.
 ખટપટ ટાલ્ય તું મરણની, રખે આણુતો મન થોક; ૩૧૦
 એવું બાણીને રહો અગ પાથે, જવાની આશા ફોક.

પક્ષી કહે પુણ્યસ્થાનકજી, મારી માતા રાધ મરશે ;

હું એકલો છું તેહને, તે જાને જોઇને ઠરશે.

એક સહસ્ત્ર રૂએએ નારી, ત્રણએ પટરાણી ;

તતક્ષયુ તજશે પ્રાણુ તે સહ, માંડે બંધન બાણી. ૩૧૫

વાલી સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રસન્નએ, તેનું મુખ નયિ જોયું ;

અરે નળરાજ હું રાંકનું, તે સુતનું મુખકું જોયું.

આપણુ બન્ધો મીત્ર થયા, તેના સૂર્ય દેવતા સાખી ;

રૌરવ નરકે હું પડું, જો, નવ પાળું વાયા ભાખી.

ગુરૂદ્રોહી ને મિત્રદ્રોહી, તેનું પાતક મુજને ; ૩૨૦

જો નારીને મળિ આવીને, યિર ન નમાવું તુજને.

ત્રાણ ત્રાણ કરિને નળ બોલ્યો, હું મુકુંછું નિરધાર ;

તું જાણે પરમેશ્વર જાણે, સમતણો વિચાર.

પ્રતિમા માટે મૂકુંછું, મળવા તારી નાર ;

નહિ આવે તો કટક ચડવિશ, કઢાવું નાત્ય બહાર. ૩૨૫

એવું કહીને પંખી મૂક્યો, તે હડી ગયો આકાશ ;

રૂદન ન કરશે એમ કહેતો, આવ્યો પ્રેમદા પાસ.

સમાચાર કહ્યો શામાને, સમજાવી સર્વ મુંદરી ;

સંતોષી નારીને આવ્યો, નળકને પાઠો કરી.

જેમ કે અંધ આનંદ પામે, કરિ આવે લોચન ; ૩૩૦

તેમ ગયતું હંસ દેખીને, હરખ્યું અતિથે મન.

ભૂપ કહે આ કાળ વિષે, તું પંખી બહુ સત્યવંત ;

પ્રતિમા પાળી પોતાની, તને વાજા હશે ભગવંત.

હંસ કહે હો ભુપતી, સાંભળો મારા મિત્ર ;

બોલ્યું વાક્ય ન પાળિયે, કાગ કરતાં શો અંત. ૩૩૫

(૧૭)

દળણ.

અંતર શો અમો કાગ કરતાં, જુઓ અમારી ઘેર;
પૂછે હંસ સાથે અંધે ખેશી, નળરાય આઘો ઘેર રે.

કડવુ ૯ મું. રાગ દેશાખ.

નળરાય મંદિર આવીયા, શુભ હંસ સાથે લાવીયા;
સેના સગળી સામી જન્ય, દેખિ હંસને વિસ્મય થાપ.
એણિ પેર પૂછે પ્રધાન, આ વસ્તુ ક્યાં પામ્યા રાજ્યન; ૩૪૦
નળ કહે સરોવર માન, ત્યાંધિ મુજને આઘો ભગવાન.
એતો મારો થયોછે વીર, એવું કહિ આઘો મંદોર;
કિંધું કનકતાલું પિંજર, હંસને રહેવાનું ધર.
એકઠા ખેશિ અંધો જમે, ઘૂત કીડા તે રસિયા રમે;
અંધો અંધ કાઢીલે તંબોળ, મુખે વાણિ ખોલે કલોળ. ૩૪૫
હંસ વીના ન ચાલે ઘડી, પ્રેમ રેણુશું પ્રીતડિ જડી;
અથોકવાડીમાં એકવાર, ખેઠા અંધો ગુણ-ભંડાર.
હંસે વાત વિરહની કરી, નળને દમયંતી સાંભરી;
હુમો ભીંજ્યો અકસ્માત, નેણે કીધા આંસૂ-પાત.
હંસ પૂછે હો મારા વીર, તારે લોચન કાં વહે નીર; ૩૫૦
નળ કહે શું પૂછે મને, એટલિ સૂજ શું નહિ હોય તને.
પરણ્યા કુંવારા ન જાણ્યા અમો, ધરમાં ભાભી દીકી તમો;
હંસ ખોલ્યો કરને ધરી, મેં જાણ્યું ભાભિ પીયર વસી.
કુંવારા નવ જાણ્યું માર, શું પૃથિવિમાં કન્યાનો ડાર;
પોતાના પાંખે લોહું જળ, હંસે રોતો રાખ્યો નળ. ૩૫૫
મરકજડું કરી મહિપતી, મિત્ર શું ખોલ્યો વીનતી;
જે દહાડે મેં તમને ગ્રહ્યા, તે ખોલ શું વિસરી ગયા.

(૧૮)

તેં કહ્યું મુઠે એકવાર, હું કાંઈક કરિય હપકાર;
 એ ભોજન ક્યારે પાળયો, મોટું દુઃખ ક્યારે યાળયો.
 વળતો હુંસ કહે મહારાજ, હું સરખું કાંડ સોંપો કાજ; ૩૬૦
 ગહા કઠગુ બે કારજ હશે, તે હું સેવકથી સહ થશે.
 નજ કહે તમે કશું સર્વથી, મારિ છલ હપડી નથી;
 કપરું કામ મેં ક્યમ દેવાય, કદાવી થાય કે નવ થાય.
 નવાય તો નવ પામયો એક, લાજશે નહિ ધેર આજન્મે વેગ;
 હુંસ કહે અમથો નહિ વળું, હું રિસાવાનું નહિ પૂતળું. ૩૬૫
 એક લોકમાં ગયાની ગય, તારું કારજ થાયે સત્ય;
 નજ કહે હો પંખીજન, કાયા સોનાની આંચ રતન.
 એવી તમારી દીસે કાય, ક્યાંથી જર પામ્યા તમે ભાય;
 હુંસ કહે સાંભળિએ નજ, સરોવરમાં સોનાનાં કમળ.
 અમારે ભાજન કરવું તેહ, જેવું જમિએ તેવી દેહ; ૩૭૦
 ગાળ પગથિયે જડયાં રતન, ત્યાં આંચ ધસું પંખીજન.
 તેની વળગી છે રેખાય, માટે રજ જડિત અંચાય;
 હવે ન પૂછશે આડિવાત, કામ શું છે કહેને બાત.
 નજ કહે વિદર્ભા દેશ, કુંતલપૂર ભિમક નરેશ.
 તેને દાયંતિ દીકરી, કારણ રૂપે તે અવતરી. ૩૭૫

વળણ.

અવતરી તે કારણ રૂપે, વણ દીડે મોહ થયો મને;
 તે નારિનો વીચા મેળયો, હું માયુંજું તમ કને.

કડવું ૧૦ મું. રાગ રામથી.

હસી બોલ્યો વિહંગમ વાણીછ, એ શું માયું ભાર ગહ
 આણીછ.

(૧૩)

દાળ.

માગિ માગિ ને શુંરે માગ્યું, દમયંતી એક નાગી;
 દેવકન્યા આણિ આપું તો, કાણુ ભિમક કુમારો. ૩૮૦
 વિદ્યાધરી ને ગાંધરી, તે હોય રૂપ-નિધન;
 તે નાગીના રૂપ આગળ, દમયંતિ મુકે માન.
 કોટિ મુગધા પરણાવું, પદમતી ગૌરવ ગાત્ર;
 તેનિ કાંતિ આગળ દીશે, દમયંતિ દાસી ગાત્ર.
 અતળ વિતળ સુતળ તળાવળ, રસાવળ પાતાળ; ૩૮૧
 ત્યાં પેશી નાગકન્યા કહે તો, આણી આપું ભૂપાળ.
 નળ કહે હું સકળ કન્યા, પામ્યો પંખીરાય;
 કોટિ કારજ તેં કર્યાં, નેળવ પૈદર્ભિ વિવાય.
 એક માસનો વાયદો કરિ, ઉડ્યો હંસ સુગન્ધ;
 નળ કહે મને ત્રીશ દહાડા, ત્રીશ શુભ પરમાણુ. ૩૮૨
 આઠ દિવસની અવધ્ય કરીને, કહેતો ગયો યુગલાવડ;
 પીડી એળગ્યો નળરાજ્ય તમે, તત્પર કર્યો જન.
 ભૂપ કહે આ પ્રાણુ તે, હંસ નામે કહેવાય;
 હું તો તું વિના એવો મૂનો, જ્યેષ્ઠ પ્રાણુ વોણી કાવ.
 એવું જાણી વિશંય જો કરે, રણે પચૂનો રને; ૩૮૩
 અવધ્ય ટળકે આજ્યાતી તો, પડશે મારો દેહ.
 નિશ્વાસ આપી ધીરને, પછે પરવર્યો અગેશ;
 થોડે દહાડે આવિયો, પૈદર્ભિ કેરે દેશ.
 ભિમકરાયના ધરનિ વાડી, ત્યાં દમયંતીનું ધામ;
 તે વાડીમાં હંમે આતી, લીધું નળનુ નામ. ૪૦૦
 ચંદ્રમાં તે માથે આગ્યો, છે પુન્યમ મધ્યજ્ઞમતી;

સખી સાથે જૂત રમતી, છે દમયંતી બાગની.
 તેણે સમે હંસે આતી, વખાણ્યો નળ રાગન;
 ચન્દ્ર સુંદર સાંભળી, શાગાએ ધરિયો કાત.
 હરિ વદનીએ હંસ જોયો, ખેડો અંપક-છેડ; ૪૦૫
 આ શું સોનાનું સાવજડું, થયો આજવાનો દોડ.
 શાભનું ને ભાનનું, નળનું કરે વખાણ;
 એ પંખિ કર ચડે નહીં તો, તમનું મારા પ્રાણ.
 અપળા તે હેડી ઉતરી, કાઢ્યાં ઝાંઝર અંતરિયાળ;
 હંસે દીદી કામની ત્યારે, ખેડો નીચીડાળ. ૪૧૦
 આડી અવળી દોડે અપળા, આજવાને ઉપાય;
 હાથમાંથી હંસ નાસે, અપળ નવ ઝંઝાય.
 પંખિ કહેરે પ્રેમદા, અમો કમળતા રહેનાર;
 મને નળ વિણ કોઈ ન આણે, તું કોણ આજણહાર.
 વળણ.

તું કોણ આજણહાર મૂરખ, તને ક્યાંયિ નળની સુધ્ય; ૪૧૫
 વચન શુંશીને વિનવાયે કરિ, આજવાની બુધ્યર.

કડવું ૧૧ મું. રાગ મારૂ.

અગુર ભીમકની કુંમારી, તેણે અકળિત વાત વિચારી;
 નયિ હંસ દેતો મને સાથા, પણ નહિ દેડું એને જાવા.
 પંખી ધીરે કમળને કાળે, મને હાથ આપ્યા મહારાજે;
 જોગવાઈ જગતીશે મેળી, મારી કમળ જેવી હાથેળી. ૪૨૦
 ગરીર સગળું ક્યાં સંતાડું, પણ પંકજ એને દેખાડું;
 પોતાના વચ્ચે દાસીને પેહરાવી, ખેડી ચેહેળયામાં આરી.
 માથે મુક્યું પમાયનું પાન, નિકાશિ હાથેળિ કમળ સમાન;

મલ્લે મુડ્યું જાંબૂનું ફળ, જાણે ભર લેજે પરિમળ.
 પોતે નાસિકાથે ગણગણતી, ભામા ભરતી પેરે ભણતી; ૪૨૫
 હંસે હરિવદ્ધીને જાણી, નહિ પંકજ પ્રેમદાનો પાણી.
 જમ બેસું થઈ અમાન, પરાણાવરો નળરાગન;
 આનાંદ આણિ અંબુજ ભણિ આલ્યો, બેસતામાં અખળાથે
 આલ્યો.

દમયંતિ કહે હડિ કાં ન નોંઠો, અલ્યા ગારવો થઈ શું ગાંઠો;
 મને દોડાવિ કાંથી દુઃખી, મુઆ તે મને નહિ ઓળખી. ૪૩૦
 તોય અવગુણ નહીં વિચારું, જાપના સમ જો નહિ મારું;
 હંસ કહે શું જાણોડો પૂલી, નયિ-ઓંડો હું ભરમ ભૂલી.
 કુંગાં પરાક્રમ છે અતિ ઘણું, અંચ પ્રહાર હાથેળી હણું;
 દમયંતિ કહે હંસ જાણ, તારે મારે થઈ મિત્રાઈ.
 અન્યો અન્યે બોલ ત્યાં દોષો, હાથથી મુકી બોળે લીધા; ૪૩૫
 તમે વખાણ કીધું સખળ, તે ભૈયા દોણુએ નળ.
 તેનાં દોણુ દેશ માત તાત, તેની કહો વિસ્તારિને વાત;
 હંસ બોલ્યો મૂખે હજી, કન્યા બેલી દિસેછે કચી.
 નળના ગુણ પ્રહસભામાં ભણાય, નળ વિષય આગળ
 વખાણાય;

એ ભૈયા મોટા અગુર સુખણ, તે હું નળનું કરંછું વખાણ.
 ૪૪૦

નળ દોઠો નહીં તે રાઝ, સાંભળ્યો નહિ તે વ્રત્તડાજ;
 નજ જોયો તેનાં નેત કેવાં, માર-પીછ આંદજા જેવાં.
 ઓટલામાં તો ચિત હરિ લીધું, મન મહિલાનું વિન્દળ કીધું;
 બેઠું કરજોડી દમયંતી, હંસને પાથે નમયંતી.

હું તો પૂછુંહું પીતીપિતી, નળનિ કયા કહો અથ હીં; ૪૮૫
 છે આળ વૃદ્ધ જોયન દામ, શે પ્રદારે થઈું નળ નાય.
 તમે આવડો જીમે વરણ્યો, તે છે કુંવારો કે પરણ્યો;
 એવાં વચન તેનાં સાંભળી, ત્યારે હંસ બોલ્યો કળકળી.
 નળ છે કુંવારો નયિ કન્યા, માટે અક્ષાનો છે અન્યા;
 અમો દોષિક નારી નરખી, નયિ નળને પરણ્યા સરખી.

૪૫૦

એકવાર અક્ષાએ શું કરિયું, સકળ તેજનુ પાતળ ભરિયું;
 તે તેજનો ધડ્યો નળરાય, રજ વાંધિ પાત્રને માંધ.
 તેહની એક થયોતિ હી, તેનો આકાશે કીરો રતી;
 સાંજે વહાંણે નળ નીસરે, તેજવંત તે વનમાં ફરે.
 સૂર્ય બિહિતો જાંખી કાઢે ડોર, સાંજે વહાંણે રહે
 પહોર; ૪૫૫

ધરમાં અદૃશ થાય રાગન, ત્યારે નિમે તપે મધ્યાત.

વળણ.

મધ્યાતે નળ જાય ધરમાં, માટે સુરજ તપે ધણું;
 હંસ કહે હો દયાવંતી શું, વખણુ કરું તે નળતાણું.

કડવું ૧૨ મું. રાગ જેતશ્રીની દેશી.

હંસ બોલે હો ભામની, અક્ષાંડ વગુ જોયાં સહી;
 વગુ નળનિ જોડે મીઠવું, એવો મહિતળમાં ડોહ નહી. ૪૬૦
 જીગમ રવિમુત રૂપ આગળ, જાય નાંખી વાર;
 ગંભીરતાયે વરણવું પાણ, અરણ્યવમાં આરાટ; તુલના કો નહી.
 સ્તીતળતાયે ગરી હાર્યો, મૂકિ કળા પામ્યો કટ;
 તેજવંતો આદિય હાર્યો, ફરે છે મરને પટ; તુલના કો નહી.

(૨૩)

ધંધર-યુધધી ઇંદ્ર હોયો, કરે ઉપાય તે લાખ; ૪૬૫
નળ આગળ મહિમા ગયો, માટે મહાદેવ આળે રાખ;
ગુણના છે નહીં.

નૈષઠરાયના રૂપ આગળ, દેવને થઈ ચિંતાય;
રણે આપણું સ્થિતો વરે નળને, સર્વે માંડી રક્ષાય;
ગુણના છે નહીં.

લક્ષ્મીનું મન અંચળ બળી, વિષ્ણુ મન વિગાસે;
પ્રેમવાને લેઈ પાણિમાં પેઠા, બેઠા શેષને વાંસે. ગુણના
છે નહીં. ૪૭૦

હીમચુતાને હર લેઈ નાઠા, ગયા ચૂકા માંય;
સહસ્ત્ર આંખ ઇંદ્રે કરી, કરવા નારીની રક્ષાય; ગુણના
છે નહીં.

સિધિ બુદ્ધિને ધીરે નહોં, રાખે ગાયુપતિ અહોનિશ પાસ;
રૂપિપત્રીને રૂપિ લેઈ નાઠા, બંધ રહ્યા વનવાસ; ગુણના
છે નહીં.

પાતાળમાં લેઈ પદમનીને, વશિષ્ઠ વશ્યું તે ભૂય; ૪૭૫
સ્નાહાને સાચવતા વનિહયે, ધર્મો અડતાળિય રૂપ; ગુણના
છે નહીં.

અંદ્ર ને સૂરજ નાઠા ફરેછે, રાખે વરતી નારિ;
નારદજી આગળથી ચેલ્ય, માટે રહ્યા અન્નચારિ; ગુણના
છે નહીં.

હંસ બણે છે ભાગની, એમ સહુએ શામા સંતાંડી.
નળના વપુના વાનથી, સર્વે મૃત્તિ કષ્ટ પમાડી; ગુણના
છે નહીં. ૪૮૦

પૂરૂષને અદેખાં છતું બળતું, નારીને દહે કામ.
અનળ પ્રગટ્યો સર્વને, ગાંઠે નળ ધરાવ્યું નામ; વૃક્ષના
કો નહીં.

જપ તપ તીરથી જોણિયે કર્યાં હશે, સેવ્યો હિમ પર્વત;
તે નારી નળને પરણ્યો, કાશિયે મુકાવ્યું કરવત; વૃક્ષના
કો નહીં.

અશ્વજીવી મૃદિમાંહે, ન મળે જન્યક રૂપ; ૪૮૫
નળને રૂપે દરીદ્ર છેલ્યાં, મિલકુ કીડા ભૂપ. વૃક્ષના કો નહીં.
ત્યારે દીન થઈ દમયંતિ-બોલિ, નિર્ભજ નળ ભૂપાળ;
જયમત્યમ કરતાં મારું ભાષ, મળવો વેતીયાળ; વૃક્ષના
કો નહીં.

હંસ કહે એ કોગટ કાંકાં, વાગણો હાંકે આંખા-ફળ;
તેમજ વૃક્ષને હાંકા થઈ, ભર્યાર પામવા નળ; વૃક્ષના
કો નહીં. ૪૮૬

હજાર હંસ ફરે મુજ સરખા, નળરાજનના દૂત;
એપ કરી પરણાવિયે, અંતે તૂજ સરીખું ભૂત; વૃક્ષના કો
નહીં.

વચન શુભી વિહંગમનાં, અબળાયે મુક્યો અહંકાર;
ભુંડા એમ શું મુજને નિંદેછે, આપણે મિત્રાચાર; વૃક્ષના
કો નહીં.

સ્નેહ છે સત્કૃત્યનો, એમ વેદ વદેછે ન્યાય; ૪૮૭
એવું જાણી પરણાવ નળને, આયું તારે પાય; વૃક્ષના કો નહીં.

વળણ.

પાય ભાયું ને નળ માયું, હું આવી તારે શરણ;
નહિતો પ્રાણ મારા જશે, પડ પડશે ધરણુર.

(૨૫)

કડવું ૧૩ મું. રાગ વેરાડી.

હંસ ભણે હો ભગની મારી, ભીમકરાજ કુમારી;
નિએ નજ તુજને પરણાવું, મને દયા આપેછે તારી;
હંસ ભણે. ૫૮૦

અમો મળ્યાને પ્રાણ આપિયે, પૂરિયે મનની આશ;
તારો મોહ લગાડું નજને, નાંખિ છાંચાનીચા પાશ.
હંસ ભણે.

એક જડીશ્વરિ સુંધાડું નજને, તતક્ષણ થાયે ઘેસો;
આહૂરો આવી રહેશે હોમો, વેસો સરવથી પેહેલો; હંસ ભણે.
નજને તું નિરધાર પરણજે, એ મારો સંકેત; ૫૮૫
રખે તું ત્યાર પેહેલી પરણે, ત્યારે હું થાઉં કન્યેત; હંસ ભણે.

આવશે નજનાં રૂપ ધરીને, છે દેવ મોટા ધાતી;
વાણ તપાસે રખે વરતી, ડાહી થઇને વહાતી; હંસ ભણે.
નજ અમરમાં વેરા શો છે, ઓળખાવું તે વેષ;
દેવ રહેશે અંતરિક્ષ હોમો, નમજે મેષોનમેષ; હંસ ભણે. ૫૯૦
રચયંવર તું ઘેર રચાયે, વળિ કરજે એક વાનું;
તારો તાત તે નોતરું મોક્ષશયે, તું પત્ર લખજે છાતું;
હંસ ભણે.

હંસરાયનાં વચન શુભીને, વામા કરેરે વિદાય;
જાઓ કહેતાં મારી જીભ કપામે, ગયા વિના કામ નથાય;
હંસ ભણે.

હોરે વિહંગમ હોરે વિહંગમ, મારો વિરહનો વનિહ સમાવો;
વિરસેન સુતને વીવા અરથે, વીરા વેળા લાવો; હોરે
વિહંગમ. ૫૯૫

(૨૬)

તારા ચોણી નળને વિજોગે, એ એ દુઃખે હું દુખાળી;
અન્ન ન ભાવે નીદ્રા ન આપે, મેળાપ તમારી ટાળી; હોરે
વિહંગમ.

વિશ્વાસ આપિને વાત વિવાળી, રમે જતા વિસરી;
રથચરમાં નળ નહિ આવે તો, પ્રાણ જશે નીસરી; હોરે
વિહંગમ. ૫૨૦

જો તમો નાથ આણિ નહિ આપો, તો કોણ આમશે વળતુ;
મોટું પ્રહય છે મનુષ્ય રાખ્યાનું, અનંગ અનિયિ બળતું;
હોરે વિહંગમ.

મારાં માત પિતા ને ભાઈ, તેને બાળું કહેતી;
કેમ કહેવાય પરણાવો નળને, મને કહે સહ અણેતી; હોરે
વિહંગમ.

ગુણ વાત તે મિત્રને કહિયે, વાત્રાંની હોય ચોરી; ૫૨૫
જાણ રોગે આ વપુનિ વેદના, હું હંસ ભણે મારી; હોરે
વિહંગમ.

તારી આશા સુતરને તાતણે, પ્રાણ રહેશે વળગી;
ધીવા વાત મિથ્યા સાંભળતાં, દેહ થાશે પ્રાણથી અળગી;
હોરે વિહંગમ.

વિશ્વાસઘાતનું પાતક મોટું, તમો ગંધાને શું કહિયે;
વૃદ્ધિ વાત કરીને જાઓછો, નયિ કરી નાને છેયે; હોરે
વિહંગમ. ૫૩૦

હસ ભણે હો ભગની મારી, નિશ્ચે રહેજે વિશ્વાસે;
એવું કહીને ખગ ગયો, જીડીને આકાશે; હોરે વિહંગમ.

(૨૭)

આતી ઉભો નળની પાસે, પૂછે વાત ને સ્વીતી;
સમાચાર કહો હંસે ત્યાં, નળને તે અથ ધતી; હોરે વિહંગમ
પંખી કહે હો પુણ્યસ્થોકલ, ખીલ વાત શી કરું; પડે
દશ પાંચ દિવસમાં આજીવું જાણુને, પરણવાનું નોતરે;
હોરે વિહંગમ.

વળણ.

નોતરું આવશે સ્વયંવરનું, હંસે વાત જાતને કહી;
વેવિશાળ મળ્યું દૂત કુળનું, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહીરે.

કડવું ૧૪ મું. રાગ મલારની દેશી.

ખન્ધો મિત્ર મળીને બેઠા, પૂછે નળ જૂવાળજી;
વીર વિહંગમ કહેને વારતા, ક્યમ થયું વેવિશાળજી. ૫૪૦.
નામ ઠામ ને જૂપ રૂપ ગુણ, ગોત્રને આચરણજી;
સર્વાંગે સંપૂર્ણ શામા, માન્ય અંતસકરણજી.
કેમ ગમે કેમ દૂલ થયો તે, વાંત કહે મને માંડીજી;
તે કન્યા કેમ ખોલી તુલસાયે, લગ્ન મનની છાંડીજી.
પંખી કહે સાંભળિયે સ્વામી, કન્યા વરાણ વિવેકજી; ૫૪૫
શેષ છેક ખાતે નહિ સ્તવતાં, શું કરું જીવંદા એકજી.
કુદનપૂર તે કુદન જેવું, જોતાં મોહ ઉપજાવેજી;
શું વૈકુંઠ આણ્યું પૃથ્વીમાં, અમરાપુરિને લગાવેજી.
ચારે વરણુ ધરમને પાળે, ધરિયે કાંઈ કરતેજી;
સુખ નિવૃત્તિ નિર્ભે પ્રજાને, આણુ બિમકની વરતેજી. ૫૫૦.
આનાંદ ઉછવ વાગિત્ર વાળે, ઘેર ઘેર હરિની સેવાજી;
વાસ વિઠણુ વિરંચી ધરિયે, વાસવ સુખને લેવાજી.

વિદ્યા મુકાવી નીશાચરની, તે શિષ્યા નિશાચર કામજી;
 જ્યુગ્મ કપાટ વિજેગી પુરમાં, જ્યુઆં રહે આટ જામજી.
 કર્મ ત્યાગ પારધિયે કીર્તિ, મુહુરત્તે અભિ લાજી.
 દ્વિયાટ એક અધર્મિને ત્યાં, સકંપ શુભે ધ્વજી.

ભવન ભારે ભૂપ ભિમકનાં, તે ત્રણભુવન વ્યતિરેકજી;
 ધરની વાડી પરમ મનોહર, મધ્યે અવાસ છે એકજી.
 સાગ ભોમ્ય તે જ્યોમ પ્રમાણે, ફરતી બારી જાળીજી;
 દશ સહસ્ત્ર નારી આયુધ ધારી, કરે કન્યાન્તી રખવાળીજી.

-૫૬૦

ચંદન ચંપક ચારોળીને, વટ વાળો વેલડીજી;
 કનક કોફળ ને વળી શ્રીફળ, સાખ આંબા શેતડીજી.
 ખીલી કોડી દ્રાખ દાડમડી, નારંગી ને નેત્રજી;
 અખોડ અજૂર ને કવિંગ-લતા છે, ખારેકોના એવજી.
 શીતળ જળ કમળ કેતકી, કુસુમ પૂરણ કુંજજી; ૫૬૫
 ગળિયાગર માગરા માનવી, ત્યાં ભર કરે છે યુજી.

વેમા વાલોળ પરવળના વળિ, શીતળ વાય સમીરજી;
 રેણિયે પંખી વાણી બોલે, ડાલે ગેરગંભીરજી.
 સાગ સોસમ સરયુવા સાદડી, તાળ ને તમાલજી;
 ફણેર બાબચી બદામ બદરી, જાવંત્રી જાવનાળજી. ૫૭૦
 વાડ વાટિકા વંક વળામણ, ભોરસડી ખીજેરીજી;
 વેલડી સાહેલડી વળગી, હીંડે યુણવંત ગોરીજી.
 તે વનમાંહે હું ગયો ને, હવે હરખ પૂરણજી;
 વૃક્ષ જૂથમાં પેડો જાહને, યુવત રહીને વરણજી.
 દાસી સર્વ થઈ નીદ્રાવશ, ધંદુ આબો માથેજી; ૫૭૫

(૨૬)

દમયંતિયે ઘુત આરંભ્યું, સખી માધવી સાથેજ.
તે સમે મેં તમને વરણ્યા, શમાયે ધરિયો અવણુજ;
હી બાળા અટારિયે આવી, જોતી નેત્રની ક્ષણુજ.
પાસે શસી બાન્ધો રાખી, અતુરાં ચોદ્ય ભાજેજ;
આ વનમાં કોઈ જન આન્ધો છે, બોલી કરે આ કાજેજ;
૫૮૦

વળણ.

આ કાજે બોલી કોણ કરેછે, જુએ વનમાં ફરીફરી;
હંસ કહે કું હવે વિરમય, શું વખાણું એ સુંદરી રે.

કડવું ૧૫ મું. રાગ ધનાશ્રી.

ભૂપ મેં દીડી ગર્વ-ધેમડી, સખી બે મધ્ય હબી અનખેનડી;
કલ્પી રથંભ જીગલ સાહેનડી, વચે વૈદર્ભિ કનકની વેનડી.

હાળ.

વેન ભણે દેમની, અવેન-પૂલે પૂલી; ૫૮૫
અદિત ચિત યજું માહરં, ને ગયો દૂતવ ભૂલી.
સામસામાં રહ્યાં શાભે, બોગ ભામ્ય ને સોમ;
ધંદુમાં બિંદુ બિરાળે, ભણે હડગણ ભામ્ય.
હભે અમિનિધિ કીરણ પ્રગટયાં, કળા યઈ પ્રકાશ,
જ્યોતે જ્યોતથી રથંભ પ્રગટયો, શું એથી રહ્યો આકાશ.
૫૮૬

કામનીનો પરિભળ બેઢે, કળા શાભે બક્ષ;
શકે ધરાધર વાસ લેવા, અડયો અંદન વૃક્ષ
કુરંગ મીનગી અપજતા, શું અંજન ભળે પડિયાં;

નેત્ર અણિ અગ્રે અવલુ વિધ્યા, સોય થઈ નીમડિયાં.
 શકે નેત્રમેત્ર છે મોહનુ, ડોડાળાં અંજૂજ; ૫૮૫
 ભુવ શરાસન દૃષ્ટિશર, હાવ ભાવ મે ભૂજ.
 ગળસ્થળ નારંગ ફળશા, આદિય ધંદુ અકોટી;
 અધર પ્રવાળી દંત કનક રેખા, જાભા જાણે કસોટી.
 કીર-આનન પર શ્રી ખંડ શોભે, કોયત્ત બોલે આશુછતી;
 વન લતા પર પંખી બેસે, નવ રહેવાકું મારી વતી. ૬૦૦
 અધર રસ પર ચેત બિંદુ, મેં જાણ્યું કેરું આસ;
 ઉદર સર આભરણુ અંજૂજ, જાળને પૂરું વાસ.
 નાભી નીકક મેખાળા, રહે ગમન સાથ અમારો;
 રેમાવળિ કુમ કુચ ટોડા, હરમંડળ શું ઉંવારો.
 અંગ રંગ તરંગ યૌવન, જોતાં તૂપ ન થઈએ; ૬૦૫
 લૂધા તૃષા પીડે નહીં, રૂપ-મુખામાં રહિયે.
 કુચ-ભૂષણુ કદળીદપરે, શબ્દ તેનો ઉડે;
 નભેસે પંચો પંચુ પ્રહાર થાતે, બાગ્યો યૌવન પુંડે.
 સ્કંધ વદન તે કદળી સરખા, ખટ તો યજ્ઞતો એ પ્રાપ્ત;
 સુદ્ય બુદ્ય નવ રહી મારી, કું બોલિ હઠ્યો અભિમાજે. ૬૧૦
 પદી વાણી વ્યોમચરની, પડ્યો મુરછા ખાધ;
 હોઠક રૂપ દેખી સખિ સાથે, મુજને મહવા ખાધ.
 મોહન-શરણી પી પડ્યો, કન્યાએ મહો આપી;
 ભુજ અંજૂજ મેં પાણુ ભિદ્યાં, તોયે મન નવ લાગી.
 નાત મામ મેં નામ પૂછ્યું, સ્વામી તારો કૃપ્ય; ૬૧૫

